

Borgos Anna

„A házaséletet férje mellett megszokta vagy legalábbis eltűri, de néha még élvezi is”

A leszbikusság képei a Kádár-korszak pszichiátriai irodalmában

A pszichológiai, pszichiátriai kézikönyvek, tanulmányok és cikkek a melegekről és leszbikusokról kialakított és elérhető reprezentációk lényeges fórumát képezik, amelyek tükrözik és formálják is a róluk szóló diskurzusokat. Az államszocialista időszakban Magyarországon ezek az irodalmak (a bűnügyi hírek, „buziviccek” és a nagyon gyér és közvetett kulturális reprezentációk mellett) az egyik legnagyobb hatású információforrást és útmutatást jelentették a homoszexualitásról és a hozzá való viszonyulásról a társadalom és az „érintettek” számára egyaránt. A történeti kutatás számára pedig ugyancsak a kevés elérhető forrás részeként szolgálnak, amelyek ugyan keveset mondanak arról, hogyan beszéltek a melegek, leszbikusok önmagukról, de informálnak az énképüket jelentősen alakító, szakmai pecséttel ellátott fórumok nézeteiről.¹

Kutatásom során áttekintettem az 1960-as és 1980-as évek között a (női) homoszexualitás témájában magyar nyelven (magyar szerzőtől vagy fordításban) megjelent tudományos és „féltudományos” pszichiátriai, szexológiai szakirodalmat. Az ezt megelőző, háború utáni időszakban a téma nem kerül elő a pszichiátriában – részben tabutéma volt, részben a büntetőjog hatáskörébe tartozott. Nők esetében pedig még a szankcionálás erejéig sem tematizálódik, ami egyrészt persze könnyebbséget jelent, másrészt viszont a még teljesebb társadalmi láthatatlanság garanciája (és a forráshiányé). A pszichiátria és a szexológia mint alakuló új terület az 1960-as, és különösen az 1970-es évektől tárgyalja a homoszexualitás kérdését, nagyrészt magyar és néhány, a „keleti blokkból” származó szerzőtől.² (A nyolcvanas évek elejétől az AIDS kapcsán is folyamatosan előkerül a homoszexualitás témája, ezeket nem vontam be a vizsgálatba.) Az *Orvosi Hetilap* könyvszemle rovata rendszeresen recenzeálja a téma „nyugati” szakirodalmát is. Nagyszámú cikk és könyv jelent meg szaklapoktól a nagyközönségnek szánt orvosi-szexológiai munkákon át az általános ifjúsági vagy társadalomtudományi fórumokig (szinte kizárólag férfi, és feltehetőleg heteroszexuális szakértők tollából). Az ismeretterjesztő és a tudományos irodalom ebben a témában gyakran nem is vált el teljesen, akár a szerzőket, akár a megcélzott közönséget tekintve.

¹ Néhány klasszikus meleg-leszbikus historiográfia: Halperin 2002; Duberman et al. 1989; Faderman 1981.

² Már a hatvanas évek végétől jelenik meg elvétve egy-egy cikk, ismertetés a transzszexualitásról is: Süle 1969; Buda 1970; Süle 1970; Aszódi 1983b.

KÁDÁR-KORSZAK ÉS SZEXUALITÁS

A Kádár-korszak bonyolult viszonyt ápolt a szexualitással. Alapvetően magánügynek tekintette – azaz részben védett, szabad terepnek, részben tabunak. Ugyanakkor olyan közügynek is, amelyet szervezni és felügyelni szükséges. A szexuális felvilágosítás, nevelés kérdése, illetve szükségessége a hetvenes évektől egyre sűrűbben került elő, elsősorban az „akceleráció”³ valamint a házasság előtti szexualitás vagy a „nemi erkölcs” vonatkozásában, tágabban az egészségügy, a család és a népesedéspolitika ügyével összefüggésben. A megfelelő szexualitás fontos közvetítő terep volt a nemi szerepek, a monogám család és általában a szocialista társadalom ideáljai és ideológiái számára.⁴

Az ebben az időszakban publikált, meglehetősen kiterjedt szexuális nevelési anyagok a nemek egyenlőségét és a kettős nemi morál elfogadhatatlanságát hirdették (más kérdés, hogyan valósult ez meg a gyakorlatban).⁵ A test és a szexualitás lényeges kérdéssé vált, melyeket ugyanakkor magukon a róluk szóló diskurzusokon keresztül lehetett és kellett kontrollálni.⁶ A születésszabályozás, az abortusz vagy a válás kérdései sokáig tabutémáknak minősültek, és a nők számára a reprodukció mint elsődleges feladat megkérdőjelezhetetlen volt.⁷ A „deviáns” viselkedésformákat leginkább az orvosi vagy a pszichotudomány szakértőin keresztül felügyelték, mivel az alternatív szexualitások és életstílusok a család és a társadalom rendszerét fenyegették, így azok már nem voltak magánügynek tekinthetők. Kisebb számban nyitott kapcsolati modellek, illetve erről szóló diskurzusok is megjelentek: a korai hetvenes évek kommunaideálja⁸ és a házasságon kívüli szexualitás, a „nyitott házasság” kérdése.⁹ Utóbbi a patriarchális birtokviszony helyett az önkéntességet és egyenrangúságot hangsúlyozta, amely „a házasság új, szocialista modellje” lehet. (Azonos nemű kapcsolatról nem esik szó.)

Ugyanakkor a „magánélet tisztelete” is bizonyos fokig érintetlen maradt, meghagyva a privát szférát a biztonság terének a szexuális kisebbségek számára is (akik nem nevezték így magukat – ez a megnevezés épp a politizálódás terméke). A „magánügynek” nyilvánítás egyszersmind a láthatatlanságot, a rejtőzködést és/vagy elfojtást is garantálta, megerősítette. A homoszexualitás a „három T”-ből nagyjából a „tűrés” kategóriájába esett, ami egyfajta „toleráns elnyomást” jelentett.¹⁰ Ezt az ambivalens viszonyt közvetítik azok a voltaképpen elfogadást hirdető, a korban (már a tematizálással is) progresszívnek számító pszichiáteri megnyilvánulások is, mint amilyen Buda Béláé, a korszak talán legtekintélyesebb, szexualitással foglalkozó szakemberé:

³ Lásd például: Kon 1968.

⁴ Erről lásd például: Murai–Tóth 2014.

⁵ Rédei 2013.

⁶ Vö. Foucault 1999.

⁷ Funk–Mueller 1993; Gal–Kligman 2000; Zimmermann 2010.

⁸ Heller 1970; Heller–Vajda 1970.

⁹ Szilágyi 1980a.

¹⁰ Takács 2015.

„A szexualitás mindenkinek a magánügye mindaddig, amíg az emberi együttlét szabályait ezzel nem sérti meg. Senkire nem tartozik tehát, hogy valaki homoszexuális-e vagy nem. [...] Vannak homoszexuálisok, akik szinte hivalkodnak azzal, hogy ők mások. A nyugati magazinokban, televíziós műsorokban gyakran láthatók ilyenek, de a pesti utcán is lehet látni retikülös, kifestett, nőiesen járó férfiakat. Ez éppolyan hibás és káros dolog, mint a megszólás, a mások magánéletébe való beavatkozás készsége.”¹¹

Az idézet több problematikus és máig visszaköszönő kérdést felvet. Amint a homoszexualitás nyilvános beszédtemává válik, azaz kilép a „magánügy” kategóriájából, „hivalkodásnak” minősül. Az egyetlen elfogadható attitűd tehát a kölcsönös „tapintat”, amelyben a heteroszexuálisok nem zaklatják a homoszexuálisokat, azok pedig nem terhelik a heterókat azzal, hogy kiviszik vonzódásukat a hálózobából, s ezzel nyilvános térben látható testekké, társalgási témává, ad absurdum emberi jogi ügygé teszik identitásukat – azaz nem fenyegetik a heteronormatív társadalom rendjét. A másik feltűnő pont a szövegben a homoszexualitásnak a transzvesztitizmussal vagy transzszexualitással való összemosása, amely sokáig szintén jellemző volt szakértő és laikus körökben egyaránt.

A HOMOSZEXUALITÁS JOGI ÉS ORVOSI STÁTUSZA MAGYARORSZÁGON ÉS KELET-EURÓPÁBAN

A (férfi) homoszexualitást (mint „természet elleni fajtalanságot”) Magyarországon 1961-ben dekriminalizálták.¹² Európai viszonylatban aránylag korán: Lengyelországban nem büntették, Csehszlovákiában ugyancsak 1961-ben szűnt meg a büntetés, de minden más kelet-közép-európai országot és néhány nyugat-európaiat is megelőztünk.¹³ Ez talán közvetve összefügghetett a korszak konszolidációs politikájával is, amely valamelyest nyitni akart a „Nyugat” felé, de ennek pontos feltárásához alaposabb jog- és társadalomtörténeti kutatás volna szükséges. Ugyanakkor eltérő beleegyezési korhatárt vezettek be az azonos neműek szexuális kapcsolatára, amely már a nőkre is ugyanúgy vonatkozott. Ez 1978-ig húsz, 2002-ig tizennyolc év volt, szemben a heteroszexuálisok tizennégy évével.¹⁴

¹¹ Buda 1978: 59.

¹² Korábban egy évig terjedő szabadságvesztéssel volt büntethető beleegyezéses kapcsolat esetén is: *1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről* (Csemege-kódex). II. rész, XIV. fejezet: *A szemérem elleni büntettek és vétségek*, 241. §. <http://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5799> – utolsó letöltés: 2016. november 21.

¹³ Néhány példa: Bulgária: 1968; NDK: 1968; NSZK: 1969; Szlovénia, Horvátország: 1977; Oroszország: 1993; Szerbia: 1994; Románia: 2001; Egyesült Királyság: 1967/1981; Finnország: 1971; Norvégia: 1972; Spanyolország: 1979; Portugália: 1983. Lásd http://en.wikipedia.org/wiki/LGBT_rights_by_country_or_territory – utolsó letöltés: 2016. október. 27.

¹⁴ A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve a „természet elleni fajtalanságot” a nemi erkölcs elleni büntettek között tárgyalta (V. törvénycikk 279. §). „Három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő a) az a huszadik életévét betöltött személy, aki tizennegyedik életévét már betöltött, de huszadik életévét még túl nem haladott személlyel természet elleni fajtalanságot követ el.”

Takács Judit és munkatársai kutatásai¹⁵ során előkerült egy, a dekriminalizálás előzményére vonatkozó fontos dokumentum: az Egészségügyi Tudományos Tanács Ideg-elméleti Szakbizottságának 1958-as üléséről szóló jegyzőkönyv, benne a homoszexualitásról szóló törvényszakaszok módosítására vonatkozó napirendi ponttal, amely Csorba Antal orvosvezéres előterjesztése nyomán tárgyalta a kérdést (az orvos ugyanakkor a javaslatot motiváló egyéni beadványokra is utal). A dokumentum egyértelműen illusztrálja, hogy a büntetőjogi változásokban közvetlen szerepe volt az orvosi-pszichiáteri véleménynek, amely a homoszexualitás betegségkoncepcióját képviselte, és azt emiatt összeegyeztethetetlennek tartotta a büntetéssel.¹⁶ Az átfogó referátum záró része tíz pontban ismerteti az „abolicionista” érveket.¹⁷ Az érvek, illetve az ellenérvek cáfolatai nagyrészt társadalmi indíttatásúak és heteronormatívak. A büntetést nem azért vélik elvetendőnek, mert a homoszexualitás a heteroszexualitással egyenértékű állapot lenne, hanem mert a büntetőjogi szankció *értelmetlen* – egyrészt a társadalom egyébként is „természetes aversióval” viszonyul hozzá; másrészt „veleszületett betegség” volta okán nem jelent veszélyt a heteroszexuális egyénekre és intézményekre; harmadrészt, ugyanezen okból, a büntetés nem „mulasztja el” a homoszexualitást, viszont (negyedrészt) a zsarolás és a prostitúció „melegágya”.¹⁸

Az Egészségügyi Minisztérium dekriminalizációra vonatkozó indoklását elolvastva is ez a biologizáló érvelés köszön vissza. „Az orvosi megfigyelések kimutatták, hogy még a szerzett homoszexualitás esetén is, és azoknál a terhelteknél is, akik meg akartak szabadulni attól, a leggondosabb terápia is csak egészen ritkán hozta meg a kívánt eredményt. A homoszexualitás tehát biológiai jelenség, amelynek bűncselekménnyé nyilvánítása ennél az oknál fogva helytelen.”¹⁹ A szöveg meglehetősen ellentmondásosan veti fel az eredet kérdését: utal a biológiai gyökerekre mint a dekriminalizáció elsődleges bázisára, miközben az érvelést azzal is megtámogatja, hogy a terápia még a „szerzett” homoszexualitás esetében is hatástalan. A büntetés eltörlésén kívül tehát a reparatív terápia ellen is érvel. (A későbbi, pszichoanalitikusan orientált pszichiáteri magyarázatok egyébként elvetik a biológiai eredet gondolatát.) Mindenesetre a homoszexualitás büntetőjogi kérdésből a korábbiánál is erőteljesebben a „modern” pszichiátriai/szexológiai szakértői vizsgálódás tárgyává vált; orvosi, de valójában nemiszerep- és társadalmi kérdéssé.

---

ságot követ el, b) aki természet elleni fajtalanságot másokat megbotránkoztató módon követ el.” „Ezt a különleges védelmet a törvényalkotó szerint az tette szükségessé, hogy »e korban a nemi ösztön a perverz élmények következtében könnyen fixálódhatik ferde irányban«” (Országgyűlési irományok 1961: 271, Az Országgyűlés 1961. december 15-i ülése). Idézi Takács–P. Tóth 2016. A 2002-es változás: 37/2002. (IX.4.) alkotmánybírósági határozat. <https://www.opten.hu/37-2002-ix-4-ab-hatarozat-j24957.html> – utolsó letöltés: 2016. november 21.

¹⁵ Takács Judit: A homoszexualitás 20. századi társadalomtörténete az 1990 előtti Magyarországon. OTKA-kutatás, 2013–2016.

¹⁶ Ez az érvelés már a háború előtt is megjelent a pszichiáterek, pszichoanalitikusok részéről, Ferenczi Sándortól Totis Béláig (Borgos 2013).

¹⁷ Takács–P. Tóth 2016.

¹⁸ Takács–P. Tóth 2016.

¹⁹ Idézi Linczényi 1977: 134.

Egy ideig ugyanakkor nyomokban még a pszichiátriai irodalomban is jelen volt a büntetést támogató nézet, amely mögött a „megrontás” képzelet állt, mintha melegek között eleve kizárt lenne a kölcsönös beleegyezésen alapuló, egyenrangú kapcsolat. Haraszi István *A nemi élet kérdései* című 1964-es (tehát már a dekriminalizáció életbe lépése után publikált!) könyvében a homoszexualitást *A nemi ösztön elfajulásairól* című fejezet tárgyalja, és az *Azonos neműek „szereleme”* című alfejezetet a sadizmus, mazochizmus és fétisizmus témáját taglaló alfejezetek követik. A szerző megállapítja: „Majdnem valamennyi civilizált ország törvényei üldözik, büntetik az azonos neműek iránti beteges, elfajult vonzalmat, bár néhol – például nálunk is – a törvény különbséget tesz férfiak és nők között. A közszellem és a hangulat is súlyosan megbélyegzi az ilyeneket. A büntetéssel a »csábítás« és »megrontás« megelőzését akarják szolgálni.”²⁰

A homoszexualitást az Amerikai Pszichiátriai Társaság kezdeményezésére 1973-ban törölték a mentális betegségek listájáról – ennek magyar pszichiátriai-pszichológiai recepciójáról nem találtam nyomot. Az 1980-as években néhány évig az „egodisztóniás” (énidegen) homoszexualitás diagnosztikus kategóriája jelent meg, amely egyéni alkalmazkodási problémaként tekintett a homoszexualitásra, negligálva a társadalmi környezet szerepét.²¹ Magyarországon még a kilencvenes években megjelent szakirodalmak egy része is „rendellenességként”, „elfajzásként”, „perverzióként” tárgyalta, és az elfogadó attitűd is egyértelműen heteronormatív.

Ami pszichiátria és homoszexualitás viszonyát illeti a kelet-közép-európai régióban, viszonylag széles skálán mozog a helyzet a legsúlyosabb megbélyegzéstől és reparatív kényszertől a támogató csoportokig. Természetesen az egyes országokon belül is lényeges változások történnek az ötvenes és a nyolcvanas évek között.²² Romániában jóval a rendszerváltás utánig tartott mindkét nem üldözése és a teljes patológizálás.²³ Bulgáriában a hatvanas években a pszichiátriai tankönyvek még patológiaként és perverzióként tárgyalják a homoszexualitást, és munkaterápiával és pavlovi kondicionálással „kezelik”. Ugyanakkor a szintén a hatvanas évektől megjelenő szexológia progresszív szemléletet hoz a homoszexualitás megítélésében is. 1985-ben lefordítják az NDK-beli orvos, Heinrich Brueckner 1976-os könyvét, benne a *Szexuális kisebbségek* (nem „perverziók”) fejezettel, amely elismeri a homoszexuális identitást és párkapcsolatokat, a társadalmi kirekesztés következményeit, és kiáll a társadalmi elfogadás mellett.²⁴ Az NDK-ban viszonylag elfogadóbb a légkör, de a pszichiátriai és társadalmi

²⁰ Haraszi 1964: 161–162.

²¹ A homoszexualitás demedikalizációjának történetéről: Kórász–Koras–Simon 2008: 346–350; Kórász 2013: 316–320.

²² A melegek és leszbikusok helyzetéről az államszocializmus időszakában: Harmat 1989; Borgos (szerk.) 2011; Borgos 2014, 2015; Takács 2015; Hanzli et al. 2015. A poszt szocialista időszakban: Takács–Kuhár 2007; Takács–Borgos 2011; Kulpa–Mizielińska 2011; Fejes–P. Balogh 2013. A leszbikusságnak a háború előtti magyar nyelvű pszichiátriai irodalomban való reprezentációjáról: Borgos 2013.

²³ Moldoveanu 2014.

²⁴ Pisankanewa 2005.

diskurzus egyaránt devianciának tekinti a homoszexualitást, amely mindenképp az ifjúság „elcsábításának” veszélyével fenyeget.²⁵ Csehszlovákiában az ötvenes években még averziós terápiával próbálkoznak.²⁶ Itt is a szexológusok szupportív szerepe mutatkozik meg, terápiás csoportjaik a hetvenes években nemcsak biztonságos térként, de az első és akkoriban egyetlen társkereső fórumként is szolgáltak a meleg és leszbikusok számára.²⁷ Nők nincsenek a képben sem a büntetőjog, sem a „szexuális devianciák” vonatkozásában, csak amennyiben valamilyen egyéb ok miatt börtönbe kerülnek.²⁸ Lengyelországban nincs törvényi üldözés, de a társadalmi és egyházi intolerancia és rejtőzködés meghatározó, a nyolcvanas évektől pedig a titkosrendőrség is érdeklődést mutat a homoszexuális férfiak iránt (ún. „Hyacinth akció” 1985-től).²⁹

A Szovjetunióban az októberi forradalom,³⁰ illetve a tízes-húszas évek progresszív szexológiai hulláma után³¹ kemény üldözésnek vannak kitéve a homoszexuálisok mind a büntetőjog, mind a pszichiátriai³² kényszergyógykezelések, mind az általános társadalmi kirekesztés-megbélyegzés révén.³³ A szexológia tudománya „szexopatológia” néven volt használatos, azt implikálva, hogy vizsgálni csak a „normálistól” eltérő szexualitást szükséges.³⁴

A homoszexualitás a sztálini diktatúra tetőpontján, 1934-ben került újra a BTK-ba – leginkább akkor alkalmazták, ha valakit munkatáborba akartak küldeni, és nem találtak rá más ürügyet³⁵ –, és csak 1993-ban került ki a büntetőjogi kategória alól. E tekintetben tehát – szerencsére – úgy tűnik, Magyarország nem volt közvetlen függésben a szovjet belügyektől. Két, kéziratban lévő dokumentum³⁶ alaposabb betekintést nyújt a nyolcvanas évek második felének állapotaiba.³⁷ Az egyik „bizalmas” beszámoló³⁸ a *Moszkovszkij Komszomolec* című napilap 1987. március 24-i számában megjelent cikk ismertetése. Az írás döbbenetes „kórképet” ad a homoszexuálisokkal kapcsolatos megítélésről és bánásmódról. A cikket egy (tanácstalan, kétségbeesett, elszigetelődött) középiskolás névtelen levelét követően közölték. „A szerző kifejti, hogy tartani kell a jelenség terjedésétől, és óva int az ide vonatkozó törvény bármiféle liberalizálásától.” Sérelmezi, hogy a nőket nem büntetik, pedig köztük sem kevésbé elterjedt a jelenség.

²⁵ Evans 2010; McLellan 2011.

²⁶ Brzek–Hubalek 1988.

²⁷ Sokolová 2014.

²⁸ Lisková 2016.

²⁹ Selinger 2008; Stanley 2009; Tomasik 2012.

³⁰ A Szovjetunióban az 1917-es forradalom eltörölte az aktuális büntetőtörvénykönyvet, s vele a homoszexualitás büntetését deklaráló 995. §-t.

³¹ Kollontai 1977 [1921], 1927 [1923], 1971 [1926]; Healey 2001.

³² A szovjet pszichiátria politikai alapú emberi jogi visszaéléseiről: Pákh 1993 [1987].

³³ Veispak–Parikas 1991; Tuller 1997; Essig 1999; Kayiatos 2012.

³⁴ Stella 2015.

³⁵ N. N. 1989.

³⁶ A dokumentumok lelőhelye a Háttér Társaság Archívuma.

³⁷ A szovjet/ orosz melegtörténelemről: Veispak–Parikas (eds) 1991; Essig 1999; Tuller 1997.

³⁸ N. N. 1987.

„Szigorítani kell a tiltó rendelkezéseket és javítani a gyógyító tevékenységet, de mindenekelőtt a szexuális felvilágosítással kell megelőzni a bajt. [...] Gyógyítani, büntetni, nevelni kell.”

Két év alatt ugyanakkor, a politikai változásokkal párhuzamosan, érzékelhető átalakulás ment végbe, legalábbis a közbeszéd bizonyos szegmenseiben. A gorbacsovi peresztrojka és glasznosztj ebben a témában is érezte hatását. Erről tanúskodik a következő interjú, amely 1989-ben, a klasszikus szovjet kulturális hetilap, a *Lityeraternaja Gazeta* hasábjain jelent meg³⁹ (amely kb. a magyar *Élet és Irodalom*nak feleltethető meg). Az interjúalany Igor Kon filozófus, a lap tudományos rovatának vezetője, a Szexológiai Kutatások Nemzetközi Akadémiájának tagja. Kiindulópontja ugyancsak egy olvasói levél, amelyet egy odesszai bebörtönzött meleg férfi, amúgy sikeres kutató anyja írt, aki számon kéri a tudományt, hogy nyilatkozzon, betegség-e vagy bűncselekmény a homoszexualitás (valamelyik mindenképpen – és a betegségstátusz ebben a közegben védelmet nyújt a büntetéssel szemben). Kon elmondása szerint 1982-ben, a szocialista országok szexológusainak nemzetközi tanácskozásán megvitatták a homoszexualitás büntetőjogi felelősségének kérdését, és a Szovjetunió teljesen elszigetelődött. A homoszexualitás nem választás kérdése, büntetni értelmetlen és kegyetlen. A szexuális kisebbségekhez való viszony az emberi jogok egyik aspektusa; csak a kultúra magasabb szintjén ismerik el a különbözőséget. Ezt a gondolatot Kon figyelemre méltó módon a külpolitikával hozza párhuzamba, és a tragikus életű modernista költő, Cvetajeva szavaival ad neki nyomatékot: „Itt ugyanaz a logika működik, mint a nemzetközi kapcsolatok szférájában. De ezt megtanulni igen nehéz. Mert, mint Marina Cvetajeva mondotta, »az üldözöttséghez és a megkínzottsághoz nincs szükség üldözőkre és kínzókra, itt vagyunk mi magunk, amikor nem a magunk fajtája áll előttünk: néger, vadállat, marslakó, költő, fantom.«” A következőkben néhány jellegzetes kérdéskör mentén mutatom be a leszbikusság magyar nyelvű pszichiátriai reprezentációinak főbb tendenciáit.

NŐI HOMOSZEXUALITÁS ÉS PSZICHIÁTRIA: LÁTHATÓSÁG ÉS MEGÍTÉLÉS

Milyen a „női homoszexualitás” (a „leszbikus” szót alig használják, ez is beszédes) a pszichiáterek nézőpontjából? A nők azonos nemű vonzalmait jóval kevésbé tárgyalja a szakirodalom; az alapeset mindig a férfi homoszexualitás, a nők rendszerint velük összehasonlításban kerülnek szóba. Kevésbé érinti őket a jogi és társadalmi üldözés, kevesebb „problémát” okoznak, de kevésbé is láthatóak, még a pszichiátria számára is, ezért a róluk való ismeret is kevesebb. „Érdekes dolog, hogy a homoszexualitás hivatalos szempontból csaknem mindig és mindenütt a férfiak

³⁹ N. N. 1989.

homoszexualitását jelenti. A nőkkel a törvények rendszerint nem foglalkoznak. [...] Sokkal kevesebbet is tudunk emiatt a nők homoszexualitásáról.”⁴⁰ „A nők homoszexuális viselkedése kevésbé feltűnő, mint a férfiaké, és nemcsak a kultúr-történelemben, hanem a tudományos kutatások történetében is kevesebb figyelmet vont maga után.”⁴¹ Az intimításkifejezés társadalmilag elfogadott formái egyszerűbbé teszik számukra nővonzalmaik megélését, vagy az egyértelmű identitásválasztás, -vállalás kényszerét.

„A homoszexuális nők deviáns késztetéseiket és homoszexuális viselkedésüket sokkal könnyebben elfogadják magukban, mint a férfiak. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a kultúra a »másodlagos nem« (Simone de Beauvoir »deuxième sexe« koncepciójára utalva) számára nem írja elő olyan szigorúsággal és látványossággal a szerepviselkedést, mint a férfiak számára. [...] A homoszexuális nők tehát még ritkábban kapnak orvosi, pszichológiai vagy pszichoanalitikusi kezelést, mint a homoszexuális férfiak.”⁴²

Ha nem lépik át drasztikusan társadalmi szerepeiket, a nők azonos nemű vonzalmi enyhébb megítélés alá esnek, „elnézést” keltenek, vagy akár szexuális vágyat ébresztenek. A leszbikusosság a nemi szerepek kisebb áthágásának minősül, mint a férfi homoszexualitás, mely utóbbi a domináns szerepből való kilépést és a más férfiak szexuális vágyának tárgyává válást implikálja; a (férfi)homofóbia fő oka az ettől való averzió. A nőknek ilyen értelemben tehát valóban könnyebb, mert kevesebb homofób agresszióval szembesülnek; de a megengedett szerepek között azért elsősorban láthatatlannak maradni könnyebb, és az ellenérzések hiánya sokszor az identitás elismerésének hiányát is jelenti. Ezért lehet számukra sokszor lassabb és nehezebb felismerni, azonosítani az ilyen irányú vonzalmakat. Másfelől, különösen a tárgyalt időszakban, az elfojtást erősítette a házasság és az anyaság erősebb („természettől adott”) kötelezettsége és programja, és a „vénlányság” stigmája, amely viszont őket érintette erősebben. Ezenkívül esetükben a heteroszexuális vágy hiánya testileg kevésbé egyértelmű vagy feltűnő, és nem számított különösebben szokatlannak vagy rendellenesnek; a nők szexuális kielégülése kevésbé volt központi elvárás, mint a férfiaké. Mindemellett a rejtőzködés alapvető élménye, a kettős élet nem kevésbé nehéz.”⁴³

⁴⁰ Buda 1978: 58.

⁴¹ Buda 1994: 280. Buda Béla *Szexuális viselkedés. Jelenségek és zavarok – társadalmi és orvosi dilemmák* című kötete 1994-ben jelent meg, de az ebben szereplő tanulmányok korábban íródtak vagy korábbi szövegekre támaszkodnak.

⁴² Buda 1994: 291.

⁴³ Ezt a feszültséget idézik fel például az *Eltitkolt évek* című interjúkötet Kádár-korszakban felnőtt leszbikus szereplői: „Nekem a saját életemen belül nem integrálódott a leszbikusság, a személyiségem két külön szálon futott.” „Az egy teljesen más világ volt, az életem a barátnőmmel a társadalomtól félretett, külön becsomagolt élet volt.” „Nagyon bujkáltunk. Középkiskolás kolégium volt: bujkáltunk vasalószobába, hátsó lépcsőházba, üres szobákba, vécébe, kis tanulószobába” (Borgos [szerk.] 2011).

A női homoszexualitás „elterjedését” illetően változatos becslésekkel és magyarázatokkal találkozhatunk. Általában egyetértés mutatkozik abban, hogy a kizárólag homoszexuális nők kevesebben vannak, mint a férfiak, bár ebben is van némi bizonytalanság. „Egyes szakemberek szerint a nők közötti homoszexuális kapcsolatok jóval ritkábbak, mások szerint sokkal gyakoribbak, csak jobban »elférnek« a nők között megengedett testi gyengédségi formákban.”⁴⁴ Egzakt arányt épp az átmeneti és „szublimált” formák (na meg a rejtőzködés) miatt nehéz meghatározni.

„A nők homoszexualitása finomabb és változatosabb átmenetekkel különül el a heteroszexuális viselkedéstől, ezért epidemiológiailag nehezen meghatározható a női homoszexualitás gyakorisága. Nehezebb a látens forma kizárásának lehetősége is, ugyanis a nők közötti kapcsolatokban a civilizált társadalmak szokásrendszere megengedi az intenzív érzelmeket és a szoros, intim, testi kontaktust.”⁴⁵

A szerzők többször hivatkoznak a Kinsey-jelentésre,⁴⁶ mely szerint a nők 1–3%-a kizárólag a saját neméhez vonzódik, a 45 éven aluliak 20%-ának pedig legalább egyszer volt ilyen élménye. Mindezt, mint említik, a rejtőzködés miatt is nehéz vizsgálni.⁴⁷ Egyes szerzők közvetlen kapcsolatot feltételeznek a nők felszabadítási mozgalmi és szexuális orientációja között. „A női emancipáció nyomán egyes adatok szerint növekedőben a női homoszexualitás is.”⁴⁸ Arányuk 1,5–2%, „de mostanában gyorsan növekszik: a női felszabadítási mozgalom aktivistái előnyben részesítik a leszbikus szerelmet”.⁴⁹

SZEXUALITÁS ÉS PÁRKAPCSOLAT

A nők szexuális irányultságát általában kontinuumszerűnek ábrázolják, amelyben a homoerotika bizonyos foka szinte minden nőnél megjelenhet. Már csak azért is, mert, mint a szerzők kiemelik, szexuális választásaik erősen összefüggnek érzelmi tényezőkkel és az intimitásra, kötődésre való általános szükséglettel. „A saját nemmel való testi kapcsolat nem asszociálódik olyan könnyen a szexuális izgalomhoz és orgazmushoz.”⁵⁰ Ez a fajta deszexualizált leírás, bár valamiféle biológiai különbséget sugall, valójában inkább a nők szexualitáshoz való viszonyát körülvevő társadalmi elvárásokat tükrözi. A szerzők ugyanakkor azt is hangsúlyozzák, hogy a nők közötti kapcsolatok vonzerejében a felfedezett nemi öröm

⁴⁴ Buda 1978: 58.

⁴⁵ Buda 1994: 281.

⁴⁶ Kinsey 1972 [1953].

⁴⁷ Buda 1969b.

⁴⁸ Szilágyi 1986: 286.

⁴⁹ Erőss 1984.

⁵⁰ Buda 1994: 281.

és problémátlan orgazmus központi szerepet játszik („belülről tudják, mi kell a nőknek”).⁵¹ A nyolcvanas évek második felétől megjelenő (főleg bulvárjellegű) vizuális ábrázolások pedig éppenséggel a nők közötti szexualitást állítják a középpontba, bár elsősorban heteroszexuális férfitekintetek számára.

A szövegek szerint a nők eltérő pszichoszexuális fejlődése és sajátos fiziológiai jellemzői késleltetik lesbikus önazonosságuk megtalálását. Elterjedt nézet a szexológusok között, hogy a női orgazmus nem „automatikus” (ellentétben a férfival), hanem hosszú és rögzös érési és tanulási folyamat eredménye, s emiatt később, többnyire már konkrét partnerhez kötődve tudatosulnak bennük homorotikus érzéseik. „Szexuális reagálóképességük csak később, huszonéves korban éri el fejlettsége tetőpontját”. „Viszonylag ritkán fordul elő, hogy egy tizenéves lány homoszexuális legyen.”⁵² A szerzők maguk is ezt a „férfiakator” közvetítik, amikor a homoszexuális identitást a szexualitás dimenziójával, azon belül is az orgazmussal azonosítják, miközben az intimitásszükségletre is utalnak.

A szerzők kiemelik a nőkapcsolatok hosszú távú, érzelmetli, kölcsönös és támogató jellegét és a promiszkuitás szokatlanságát. Ugyanakkor egyesek arra is figyelmeztetnek, hogy a mély szenvedély és sérülékenység féltékenységhöz és agresszióhoz vezethet⁵³ – vagyis a kapcsolatokban ott a destruktív potenciál is, persze a pszichiáterhez került esetek szűrőjén keresztül.⁵⁴

„TÍPUSOK”

A szövegek jelentős részében a lesbikus kapcsolatoknak és egyéneknek jellegzetesen polarizált képe jelenik meg, bináris és heteroszexuális minta szerint ábrázolva. A maskulin/feminin „típusok” a „valódi/pszeudo”, „veleszületett/szerzett”, „aktív/passzív”, „agresszív/gyengéd” dichotómiákat is magukkal vonják (ez, úgy tűnik, Krafft-Ebing óta nem változott). Lehetséges, hogy az ilyen „butch/femme”⁵⁵ párok (mint nemiszerep-minták vagy -kényszerek) valóban gyakoribbak voltak a korban, amikor – egyéb minták híján – maguk a lesbikusok is könnyebben gondolkodtak ezekben a szerepekben, de erről nincs megbízható forrás. Feltehetőleg a szerzők konceptualizációjáról is szó van, amely a lesbikus nőket vagy maskulin csábítóként vagy feminin, passzív lényként gondolja el, aki tipikusan egy vagy több rossz férfikapcsolat után fogadja el a domináns, „valódi” lesbikus közeledését. Buda utal a férfiszerep felöltésének társadalmi

⁵¹ Erőss 1984.

⁵² Szilágyi 1986: 286.

⁵³ Buda 1994.

⁵⁴ Buda 1969b.

⁵⁵ A *butch* és a *femme* a hagyományos értelemben férfias, illetve nőies megjelenésű lesbikusok elnevezése.

összefüggéseire is: amíg ez a szerep jóval több privilégiummal és szabadsággal járt, több férfitánzó leszbikus volt.⁵⁶

A „maszkulin”, „valódi” típus gyakran összemosódik a transzszexualitással is; a túl sok tesztoszteronnal rendelkező, nemi identitásfejlődésében „súlyosan megzavart”, férfiszereppel azonosuló leszbikus „lányokat, asszonyokat igyekszik szexuális cselekményre rávenni”, írja Edith Kent német orvos, könyvének *A normálistól eltérő szexuális élet. Ferde hajlamok* című fejezetében.⁵⁷ A maszkulin leszbikus olykor démonizált figura, aki nemcsak „férfias” külsővel, viselkedéssel, családfői szereppel és szexuális dominanciával jellemezhető, de fenyegető, agresszív vagy akár sadista lényként is ábrázolódik, akitől jobb óvakodni. Ezt a képet leginkább Abram Moiseevic Sviadosh, a leningrádi Városi Tanács irányítása alatt működő Szexológiai Központ vezetőjének esettanulmányai közvetítik *A nő szexuálpatológiája* című könyvében.⁵⁸ Egyik esettanulmányának betege üldözte szerelmét, egy másik késsel fenyegette orvosnőjét, akibe beleszeretett. „Az aktív homoszexuális nők személyiségét vizsgálva [...] 40%-ban láttuk egyidejűleg vakmerőség és durvaság előfordulását. Kegyetlenség 16%-ban, hazudozás, egoizmus 14%-ban volt megállapítható, és csak 20%-ban talákoztunk kellemes, kontaktust könnyen teremtő aktív homoszexuális nővel.”⁵⁹ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a „betegek” nem közvetlenül leszbikusságuk miatt, hanem egyéb problémák (ingerlékenység, álmatlanság, „neuraszténias” panaszok, szomorúság, szuicid kísérlet) miatt kerülnek a klinikára, amelyek csak közvetve, a környezettel való konfliktus nyomán kapcsolódhatnak a szexuális orientációhoz. A leszbikussággal összefüggésbe hozott „személyiségzavarok” érvényessége és általánosíthatósága (és főleg esszenciális, veleszületett jellege) tehát erősen kérdéses.

A passzív homoszexuális nők külsőleg, szexuálisan, viselkedésben és tevékenységekben is „női” szerepet játszanak. Többségük élt már nemi életet férfakkal, férjénél is volt, de többnyire nem jutott nemi kielégüléshez. Ők „hagyják magukat szeretni”, miközben lehetnek heteroszexuális kapcsolataik és vágyaik, azaz „pszeudo-homoszexuálisok”⁶⁰ – véletlenül sem addig voltak „pszeudo-heteroszexuálisok”. A freudi, de általánosabb kulturális reprezentációt mutató alap- tézis ezek szerint: a „nőies” nőnek nem lehetnek aktív (homo)szexuális vágyai, ő csak elfogadja mások vágyát. Más (vagy akár ugyanezen) szerzőknél azzal is találkozunk, hogy a leszbikus kapcsolatokat valójában a kölcsönösség, egyenrangúság nagyobb foka, a kevésbé megosztott (szexuális és egyéb) szerepek jellemzik.⁶¹

Pszichológiai szövegekben is utalnak az USA meleg/leszbikus és női polgárjogi mozgalmaira (Buda kifejezett tájékozottságot mutat ebben), elismerve ezek

⁵⁶ Buda 1994.

⁵⁷ Kent 1970: 99.

⁵⁸ Sviadosh 1978.

⁵⁹ Sviadosh 1978: 116.

⁶⁰ Kent 1970; Sviadosh 1978; Bágyoni 1984.

⁶¹ Többek közt Buda 1969b, 1994.

létfogosultságát, de nem mulasztva el megemlíteni „túlkapásait”, „propagandáját”, „militáns” jellegét. A mozgalmárság inherensen „férfias” – a társadalmilag aktív és tudatos attitűd, sőt maga az identitás vállalása is a férfiszereppel való hasonulásként értelmeződik. „A férfiasan viselkedő és öltözködő homoszexuális nők egy harmadik csoportjában a »going public« fázis mutatkozik meg, a férfiakhoz való hasonulási törekvés az identitás új formájának nyílt vállalását jelzi. Újabbban ez a vállalás demonstratív jellegű is, a homoszexuális kisebbség jogainak védelmét is hivatott szolgálni.”⁶²

A szövegekből érdekes társadalmiosztály-vonatkozásokat is kiolvashatunk. A nyolcvanas évek második felének melegekről, leszbikusokról szóló szociográfiai irodalmában⁶³ a leszbikusok egyértelműen a „lumpen” vagy társadalmilag perifériára sodródott réteg, „szub-kultúra” képviselőjeként jelennek meg; egyszerre mutatják fel a szexuális és a társadalmi devianciát (akár mint egymás okait, akár mint következményeit). Ez persze részben e szövegek műfajából is adódik.⁶⁴ Buda rámutat a társadalmi viszonyulás és az élettér-életforma összefüggéseire (legalábbis a „férfias”, vagyis a szexuális orientáció mellett a nemiszerep-viselkedésben is normasértő leszbikusok esetében).

„Régebben különösen, de ma is általában a férfias viselkedésű homoszexuális nők a nagyvárosok gyorsan változó arculatú vagy dezorganizálódó jellegű negyedeiben koncentráálódtak, mert itt megvolt a lehetőség arra, hogy részben észrevétlenül maradjanak a nyilvánosság számára, részben pedig kellően toleráns legyen a légkör viselkedésük sajátosságai iránt. Ma a homoszexuális bárok és szervezetek révén az ilyen nők egy része jobban látható a társadalmi környezet számára.”⁶⁵

ETIOLÓGIA, A „LEGIZGALMASABB KÉRDÉS”

Amint Buda Béla megállapítja, a homoszexualitás eredete „természetesen a legizgalmasabb kérdés”.⁶⁶ Az elméletekben és esettanulmányokban a férfi és női homoszexualitás mint maga a probléma, a kezelendő, de legalábbis megmagyarázandó tünet jelenik meg. A gyökerek megtalálására és a különféle pszichológiai/pszichoanalitikus magyarázó elméletek alkotására tett erőfeszítések tudományos és terapeutai szempontból megerősítik a „rendellenesség” vagy „deviancia” koncepcióját. A (pszichoterapeuta) szerzők elutasítják a biológiai magyarázatokat, és a pszichoanalitikus elméleteket preferálják.

⁶² Buda 1994: 286.

⁶³ Géczi 1987; Eröss 1984; Czére 1989; Csalog 1989.

⁶⁴ Vö. „A heteróknak életük van, a melegeknek életformájuk” (Nádasdy 2015: 107).

⁶⁵ Buda 1994: 286.

⁶⁶ Buda 1969a, 1975.

A női homoszexualitás eredetére vonatkozóan részben hasonló teóriákat prezentálnak a pszichiáterek, mint a férfiak esetében, néhány speciális tényezőt felmutatva. Szilágyi szerint az egyetlen különbség, hogy a női később alakul ki.⁶⁷ Buda Kaye és munkatársai vizsgálatára hivatkozik, akik 1967-ben az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület 150 tagját kérdezték meg terápiás tapasztalataikról, és 50 nőihomoszexualitás-esetről kaptak beszámolót. Ennek fényében a leszbikusság hátterében a következő „okok” álltak: kötődési zavar, a szülők „felcserélt” szerepei, konfliktusos kapcsolat az érzelmileg távoli anyával, bensőségesebb viszony a puritán, szigorú apával, aki viszont nem bátorítja a nőies szerepeket, hiányos nemi identifikáció, elfojtott, tiltásokkal körülvevett szexualitás vagy más, olykor tudattalan traumatizáló hatások.⁶⁸ A terápiába nem került leszbikusokról ez a felmérés persze nem ad információt.

Edith Kent, az *Asszony lesz a lányból* című könyv szerzője szavaival összefoglalva: „Az a tudományos álláspont, hogy valaki akkor válik a szerelmi élet pszichopatájává, ha pszichoszexuális fejlődése egy ponton megakadt.”⁶⁹ De nem kell ennyire messzire menni: egy másik népszerű teória – és ez már a nőknél specifikus – a férfiakban, különösen a férfakkal folytatott szexualitásban való csalódás. A legtöbb nő először heteroszexuális kapcsolatot próbál meg vagy fogad el, amely azonban nem okoz örömet a számára. Serdülőkori „bevéődések” csak az esetek kisebb részében fordulnak elő, a nő megpróbálja egy férfival „a maga rendes női szerepét élni”, sokszor házasságban. „Ezt annál is könnyebben teheti, mert neki nem kell kezdeményeznie, csak fogadnia kell a férfiak közeledését.”⁷⁰ (A nemi-szerep-előírások mind az elfojtást/rejtőzködést erősítik/könnyítik meg a nők számára.) A nővonzalom újra csak az orgazmus kontextusában értelmeződik.

„Sokkal gyakoribb, hogy a fejletlen orgazmuskészségű lány eleinte fiúkkal, férfakkal próbálkozik, vagy éppenséggel házasságot köt, de partnere alacsony szexuális kultúrája folytán nem jut kielégüléshez. Ha aztán találkozik egy olyan nővel, aki meg tudja szerezni neki a férfaktól hiába várt kielégülést, akkor érdeklődése fokozatosan homoszexuális irányba terelődik. [És] a homoszexuálisok »szeretkezési technikája« sokkal alkalmasabb a női orgazmus kiváltására, mint a heteroszexuális közösülés.”⁷¹

A leszbikus vonzalom és identitás tehát alapvetően „technikai” kérdés: ha a megfelelő helyen stimulálják, bárki a másik/saját neméhez fordulhat. A női homoszexualitás megint csak valaminek (szexnek, orgazmusnak) a *hiánya* lehet. Nem merül fel, hogy a férjhezmenetel nem a „fejletlen orgazmuskészséggel” függ össze, hanem azzal, hogy ez sokkal erősebb társadalmi elvárás, mint a férfiaknál.

⁶⁷ Szilágyi 1986.

⁶⁸ Buda 1969a, 1975, 1994.

⁶⁹ Kent 1970: 93.

⁷⁰ Buda 1975: 198.

⁷¹ Szilágyi 1986: 286.

A magyarázatok között a szépségideálok szerepe is felbukkan; megtaláljuk a „csúnya lesbikus” klasszikus képét. „Nagyon szép nők ritkán válnak homoszexuálissá, mert hamar intenzív férfikapcsolataik alakulnak ki.” (Hacsak nincs gyerekkori pszichoszexuális fejlődési szocializációs zavar, ahogy a fent felsorolt magyarázóelméleteknél láttuk.) Mivel a lesbikusok között kisebb a test- és szépségkultusz, „a kulturális szépségideálnak nem megfelelő nők számára a homoszexuális kapcsolat kézenfekvő alternatíva”.⁷² Újra valaminek az „alternatívájáról” van tehát szó.

A pszichológiai magyarázatok nélkülözik a nők közötti szexualitás, párkapcsolat vagy lesbikus identitás evidenciájának, teljességének elismerését. Félresiklasként, pótlékként, kora gyerekkori sérülés vagy férfiakban való családás következményeként értelmeződnek, azaz egyfajta másodlagos választásként a heteroszexualitás helyett.

A megelőzés kérdése kritikus, és a valódi társadalmi tét a jövőbeli házasság megfelelő előkészítése. Amint Edith Kent inti ifjú olvasóit: „Ne vidd túlzásba a lányokkal való normális barátkozást sem ebben a korban, már csak azért sem, mert ez az ideje annak, hogy fiatalemberekkel járj együtt társaságba, megismerd és megszokd őket. Mindez pedig nagyon fontos ahhoz, hogy később majd azt tudd kiválasztani közülük, akivel úgy érzed, hogy boldog házasságban fogsz élni.”⁷³

A TERÁPIA „DILEMMÁJA”

A terápia problémája szorosan összefügg az etiológia kérdésével. Az eredetet megismerve könnyebben megelőzhető/gyógyítható lehet a baj. A szakemberek általában szkeptikus álláspontot foglalnak el a „reparatív” jellegű terápia kérdésében, de az alapvető terápiás cél a megfelelő szociális adaptáció és alkalmazkodás a „realitáselvhez”, ami esetünkben, mint az eddigiekből kiderült, a homofób vagy legalábbis heteronormatív környezet. A pszichiátria nem vagy alig mutat a társadalmi normákkal kapcsolatos kritikát és felelősséget. Tudományos feladatának a homoszexualitás tanulmányozását vagy „kezelését” tekinti, nem elsősorban az önelfogadás erősítését, a homofóbia vagy a kisebbségi helyzet következményeinek enyhítését, vagy akár az ezekre való reflexiót. Egy jellemző mondat szerint a szakember sokat segíthet „a homoszexualitás által keltett [sic!] pszichés zavarok enyhítésében”.⁷⁴ A kezelés azonban nehézséget, dilemmát jelent. Ráadásul, mint erre más szerzők rámutatnak, a homoszexuálisok többsége azonosul állapotával (alapesetben itt is férfiakat értenek homoszexuálisok alatt, de van néhány női esettanulmány is). Szilágyi Vilmos leszögezi, hogy „a kialakult szexuális beállítottságot semmilyen ma ismeretes gyógyeljárással nem lehet jó hatásfokkal átalakítani”.⁷⁵

⁷² Buda 1994: 288.

⁷³ Kent 1970: 98.

⁷⁴ Buda 1969a: 2144.

⁷⁵ Szilágyi 1986.

Nem szokatlan a reparatív terápiás módszerek népszerűsítése sem. Buda Béla ígéretes alternatívaként számol be az újabban terjedő „kondicionáló és dekondicionáló kezelésekről”, melyek során büntető áramütéseket kapcsolnak homoeorotikus képekhez, s ez a nagyon motivált pácienseknél „eredményes” lehet.⁷⁶ A kezelési kísérletek ugyanakkor „hosszadalmasak, és a páciens türelmét, őszinteségét, együttműködését igénylik”.⁷⁷ Nem az a baj tehát, hogy embertelen, hanem „hosszadalmas”, és a páciens maga nehezíti, mert türelmetlen, nem őszinte és együttműködő. Buda ugyanakkor elképzelhetőnek tartja a változást, amely csak türelem és akaraterő kérdése. A sikertelen reparatív terápia után tehát a páciens a „kudarcért” saját akaraterojének elégtelenségét okolhatja. „Az a homoszexuális ember azonban, akinek [...] ehhez kellő türelme, önvizsgálati hajlama és akarateroje is van, képes megváltozni, különösen akkor, ha ehhez még megfelelő szakember segítségét is igénybe veszi.”⁷⁸ Ugyanakkor hangsúlyozza: „A megváltozásra, a szakemberhez fordulásra azonban nem lehet kényszeríteni senkit.”⁷⁹ Mindazonáltal a szöveg maga is egyfajta szimbolikus kényszert közvetít.

A feltáró pszichoterápia is hatékonynak bizonyulhat a „programzavarok” elhárításában, a „torzult szexualitás” helyreállításában, illetve abban is segíthet, hogy az egyén konfliktusok esetén alkalmazkodni tudjon a környezetéhez.⁸⁰ Amiben tehát a terapeuta segíteni hivatott, az a páciens *adaptációja* a fennálló társadalmi normákhoz, a homofób környezethez, mindenfajta kritikai reflexió nélkül, sőt szerepénél fogva ráerősítve ezekre. Még az elfogadó írások is úgy fogalmaznak, hogy a terapeuta a homoszexuálisok „beilleszkedési zavarait” kell kezelni. „Homoszexuálisok beilleszkedésében és emberi kapcsolatzavaraiiban egyébként pszichológiai módszerekkel szintén lehet segíteni.”⁸¹

Súlyosan heteronormatív mondatok is olvashatók, amelyek az „igazi” szerelmet a heteroszexuális kapcsolatra korlátozzák és a reprodukcióhoz kötik: „Ha a homoszexualitás nem is betegség a szó klasszikus értelmében, megzavart és tévútra siklott pszichoszexuális fejlődési állapot. A homoszexuális ember nélkülözni kénytelen a szerelemnek azt az igazi élményét, amely csak férfi és nő között jöhet létre. A homoszexuális vonzalomból sohasem származhat gyermek, pedig ő adja meg a szerelmi kapcsolat különleges beteljesülését.”⁸² Mi több, paradox módon ez az attitűd még előítélet-mentesnek is minősül: „A megértés és az előítélet-mentesség megkönnyíti az ilyen emberek megváltozását vagy terápiás megváltoztatását, tehát azt, hogy a teljesebb nemi élet örömeiben ők is osztozhassanak.”⁸³

⁷⁶ Buda 1972. Meg kell jegyezni, hogy nem tudunk róla, hogy Magyarországon alkalmaztak volna ilyen módszereket. Az OPNI 1968-as (kisszámú) homoszexualitás-kórrajzairól: Kemenczky 2013.

⁷⁷ Buda 1975: 199.

⁷⁸ Buda 1975: 199. Kiemelés az eredetiben.

⁷⁹ Buda 1975: 199

⁸⁰ Buda 1969b.

⁸¹ Buda 1978: 59.

⁸² Buda 1975.

⁸³ Buda 1975: 100.

Világosan megfogalmazódik a heteroszexualitás társadalmi (szociobiológiai) jelentősége, amit a „modern” szexuális nevelésnek kell közvetítenie. „Társadalmi érdek tehát, hogy a kifejezetten homoszexuálisok aránya ne növekedjen, sőt esetleg csökkenjen. Ennek egyetlen módja a heteroszexuális beállítottságot elősegítő, *korszerű szexuális nevelés propagálása*, általánosabbá tétele.”⁸⁴ A megelőzés fontossága tehát kiemelt: „A gyermekeket pedig meg kell és meg is lehet óvni attól, hogy nemiségük erre a »vakvágányra« fusson. Egészséges nemi neveléssel és iskolai és szülői nemi felvilágosítással.”⁸⁵ A család nemcsak a „tévútra” csúszás megelőzésének, a megfelelő nemi szocializációnak az eszköze és fő terepe is. „Ha a homoszexualitást nem is tekintjük betegségnek, biológiailag – és talán lélektanilag is – kevésbé kívánatos állapot, mint a heteroszexualitás. Éppen ezért megelőzése fontos lenne. Mai tudásunk szerint ennek legjobb eszköze a harmonikus családi élet és a helyes gyermekkori szexuális nevelés, a felesleges tiltások elkerülése.”⁸⁶

Az írások egy kisebb része ugyanakkor másféle szemléletet mutat, hangsúlyozva, hogy a kezelés értelmetlen, és a fő pszichológiai konfliktusokat a rejtőzködés okozza. Ha ők maguk nem igénylik, és nem sértik meg a társadalmi rendet (prostitúció, kapcsolat fiatalkorúakkal), értelmetlen még a gyógykezelés felvetése is. „A homoszexualitás társadalmi megítélésében az engedékenységek látszik a jövő útjának” – írja Károlyi István már 1970-ben.⁸⁷

Nők vonatkozásában ritkán merül fel a terápia. Mivel többnyire nem lépik át társadalmilag előírt szerepüket (feleség, anya), nem szorulnak annyi tudományos és társadalmi figyelemre, kontrollra, terápiára sem. Számukra az önkontroll, az akaraterő biztosíthatja a megfelelő út választását. „Bár mi, orvosok is elítéljük a homoszexualitást, mégis úgy gondoljuk, többet érhetünk el felvilágosítással, mint büntetéssel. Hiszen minden lánynak saját akaraterője segítségével kell távol tartania magát attól, ami most és későbbi életében személyes boldogságát veszélyezteti.”⁸⁸ Ha a vonzalom az értelem ellenőrzése és a társadalmi normák kényszerűsége alatt áll, akkor nem válik manifesztté, a heteroszexuális „életvitel” biztosítva van, és ez a lényeg. Ennek legjobb útja s egyben célja pedig maga a házasság és az anyaság. „Így például az a nő, akinek a magatartását a nemi inverzió jellemzi, ha arra tudja kényszeríteni magát, hogy férjhez menjen, feleség és anya legyen, akkor egész életére biztosítja magának a heteroszexuális életvitelt.”⁸⁹ Ha a homoszexualitást mégsem sikerült megelőzni, akkor is megszüntethető „a környezet kedvező hatására s a személyiség aktív törekvésére”.⁹⁰

A szexuális élet zavarai című, magyar pszichiáterek által írt kötet egyetlen („reprezentatív”) leszbikus esettanulmánya, hasonlóan a fentiekhez, a házassá-

⁸⁴ Szilágyi 1986: 287. Kiemelés az eredetiben.

⁸⁵ Buda 1975: 100.

⁸⁶ Buda 1978: 58–59.

⁸⁷ Károlyi 1970: 131.

⁸⁸ Kent 1970: 100.

⁸⁹ Sviadosh 1978: 105.

⁹⁰ Sviadosh 1978: 123.

got tekinti a gyógyulás eszközeként és jelének. A szöveg a társadalmi elvárások egész rendszerét tükrözi és erősíti meg: egyrészt a házasságát mint a nők számára kijelölt normatív pályáét, másrészt a szexuális öröm jelentéktelenségét. Az eset szerint egy fiatal nő hosszú, kielégítő nőkapcsolatának megszakadása után volt partnerét „utánozva” férjhez megy. „Öt év után azért szakadt meg a viszonyuk, mert az akkor már 40 éves barátnőnek ekkor lehetősége nyílt arra, hogy férjhez menjen, és ezt az alkalmat nem akarta elszalasztani. [...] Az ideállal való azonosítás varázsa nem maradt el. Olga észre sem vette, hogyan, egyszerre csak együtt járt egy komoly szándékú, idősebb férfival [...]. Jó feleség lett, két gyermekét szerető anya. A házasságot férje mellett megszokta vagy legalábbis eltűri, de néha még élvezi is” – szól a sikertörténet.⁹¹

Sviadosh esettanulmányai komolyabb „reparációs” kísérletekről tudósítanak az előírt nemi/társadalmi berendezkedés fenntartása érdekében. Egy kamaszlány bele-szeret tanárnőjébe – öngyilkossági kísérlet, pszichiátria, ahol bele-szeret az orvos-nőbe, újabb öngyilkossági kísérlet, ezután férfiorvoshoz utalják, aki pszichoterápiás beszélgetések során elmagyarázza (sőt, nem egészen meghatározott módon „szuggerálja”) neki, hogy ez a fajta vonzódás átmeneti, a kamaszkor jellemzője. „Az igazi boldogságot azonban csak normális családi életben lehet megtalálni. Azt a szugesztíót kapta, hogy felnőve önmagához méltó élettársat fog választani, férjhez megy hozzá, és a szerelem és az anyaság örömeit fogja átélni. 6 év múlva e kislány sikeres házassága a nemi irányultság normalizálódásához vezetett.”⁹²

Az *Eltitkolt évek* interjúkötet⁹³ középkorú és idősebb leszbikus alanyai közül is beszámolnak néhányan pszichiátriai kezelésekhöz vagy pszichoterápiákhoz fűződő élményekről. Ezek többsége szerencsére kevésbé traumatikus, bár a tesztelgetés és a „majd kinövöd” típusú attitűd jellemző, és a leszbikusság mint létező identitás elismerése csak a kilencvenes évektől tapasztalható.

„Ezek után elküldtek a Lipótra, ott csináltak valami tesztet, mutattak képeket, hogy azokból mi szimpatikusabb, mi nem. Hát, mindenesetre azt mondták, hogy bízzuk az időre ezt a kérdést, majd megoldódik valahogy, valamilyen irányba. [...] Én nem tartottam magamat betegnek, illetve hát nem tudtam... De én nem akartam, hogy engem meggyógyítsanak!” (Ilona, 1950-es évek vége.)

„Aztán a középiskolában, amikor kiderült, hogy a lányok vonzanak, szóltak az isko-laorvosnak, ő meg beutalt egy pszichiáterhez, aki azt mondta az orvosnak meg az osztályfőnökömnek, hogy nem kell megijedni, ez csak ilyen gyerekkori rajongás, majd kinövöm.” (Mari, 1970-es évek vége.)

⁹¹ Linczényi 1977: 124.

⁹² Sviadosh 1978: 124–125.

⁹³ Borgos (szerk.) 2011.

IDENTITÁS, ELŐBÚJÁS, TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉS

A téma irodalmában a vizsgált időszakban csak néhány olyan szöveget találunk, amely túllép az eredet, a megelőzés és a rendellenesség kérdésén, illetve a redukzív pszichológiai magyarázatokon. A pszichiáter szerzők ritkán foglalkoznak a meleg és leszbikusok aktuális helyzetével: rejtőzködéssel, előbújással, önel-fogadással, identitással és a társadalmi attitűdök hatásával. Ezek a kérdések leg-inkább az *Orvosi Hetilap* nemzetközi publikációkat ismertető szemle-rovatában bukkannak fel a nyolcvanas évek elejétől. Ezekben a cikkekben olyan, azóta is hivatkozott szerzők munkái jelennek meg a magyar recenzensek (elsősorban Buda Béla és Aszódi Imre) tolmácsolásában, mint a meleg identitásfejlődés modelljét leíró Richard Troiden vagy az egyik első, kétanyás családokat vizsgáló szerző, Susan Golombok. Ugyanakkor itt is a férfi homoszexualitás az alapeset, nőkről igen kevés szó esik.

1979-ben Buda Béla ismerteti Thomas S. Weinberg⁹⁴ homoszexuális cselekvés és identitás viszonyát vizsgáló cikkét,⁹⁵ mely szerint a homoszexuális cselekvés csak hosszabb folyamat után (belső érés, társas hatások), a homoszexuálisnak minősítéssel, kategorizálással válik identitássá, amely azután „véglegesen” rögzíti a viselkedést. 1980-ban szerepel először a *coming out* kifejezés az *Orvosi Hetilap* hasábjain (és talán egyáltalán magyar fórumon), Richard Troiden cikkének ismertetése⁹⁶ kapcsán a homoszexualitás (négy fázisban leírt) „fejlődéslelektani modelljéről”, melynek ez volna a harmadik fázisa. McDonald 1982-es tanulmányának recenziója⁹⁷ már magának a *coming out*nak a fázisait ismerteti, hangsúlyozva, hogy ez konfliktusokkal teli folyamat lehet.

A nyolcvanas évektől több recenzió is a homoszexuális „életmód”, „életstílus”, párkapcsolat kérdéseit tárgyalja. A gyógyítás és okkeresés helyett reflektálnak arra, hogy mi lehet a terapeuta feladata: „igen sokszor szorul a homoszexuális egyén pszichoterápiára azért, mert a környezete elítéli, előítéllettel viseltetik vele szemben”, írja Schumann 1984-es cikke nyomán Aszódi Imre.⁹⁸ A Buda Béla által ismertetett Ross-tanulmány ausztrál és svéd meleg férfiak összehasonlítása nyomán azt veti fel, hogy a homoszexuálisok „nőies” viselkedése nem pszichológiai eredetű, hanem a társadalmi megítélés következménye. Ha erős az elítélés, kénytelenek polarizáltan viselkedni, megkülönböztetni magukat.⁹⁹ Fitzgerald cikke Svédországban és Finnországban működő önszolgáltató csoportokról számol be Buda Béla tolmácsolásában,¹⁰⁰ rámutatva, hogyan függ össze a kisebbség érdekvédelme és pszichológiai állapota. Utal a meleg nagyobb szuicid

⁹⁴ Nem összekeverendő a homofóbia fogalmát megalkotó George Weinberggel.

⁹⁵ Buda 1979.

⁹⁶ Buda 1980.

⁹⁷ Buda 1983.

⁹⁸ Aszódi 1985.

⁹⁹ Buda 1985c.

¹⁰⁰ Buda 1982.

veszélyeztettségére. Beszámol arról, hogy svéd aktivisták kampányt folytattak a homoszexualitás depatologizálásáért, méghozzá igen kreatív módon: tömegeken és egyszerre betegállományba vették magukat.

1985-ben megjelenik az első ismertető egy leszbikus gyerekvállalással kapcsolatos vizsgálatról. (A vizsgálat nem közösen vállalt gyerekekről, hanem válás utáni helyzetről szól, gyermekelhelyezési konzekvenciákkal.) Golombok és munkatársai nem találtak semmilyen „károsodást” a gyerekek kognitív és pszichoszexuális fejlődésében. Ugyanakkor nem mulasztják el hangsúlyozni, hogy a gyerekeknek szoros kapcsolatuk volt férfakkal is, vagyis nem nélkülözték a megfelelő férfimodellt.¹⁰¹

A nyolcvanas évek végétől (részben pszichiáter szerzők) közéleti lapokban (például *Kapu*) is tárgyalják a homoszexualitás ügyét, alapvetően liberális hangnemben, nem „orvosi”, hanem társadalmi kérdésként kezelve a témát, beszámolva a homoszexualitás magyarországi helyzetéről, előítéletekről vagy a meglegházasság kérdéséről.¹⁰² A *Valóság* című lapban pedig már 1980-ban megjelenik (szerző nélkül) egy részletes és alapos beszámoló nyugat-európai melegmozgalmakról, politikáról, saját fórumokról Spanyolországtól Svédorszáig („Polgárjogot nyer a »gay liberation«” címmel), az *International Herald Tribune* 1979. november 9-i száma alapján.¹⁰³ A szerző láthatólag bizonytalan abban, milyen magyar terminust vezetessen be (a „meleg”, noha – leginkább az érintettek között – használatos volt, de akkoriban még túl belterjesnek, informálisnak tűnhetett), ezért idézőjelek közé téve megtartja az eredeti „gay” kifejezést. „Ma Európa-szerre gomba módra szaporodnak a »gay« bárok, találkozók, folyóiratok és a homoszexuális felszabadítási mozgalom (»gay liberation«) utcai felvonulásai. [...] Az úgynevezett normális társadalom meglepően éretten és visszafogottan reagált erre.”

Buda Béla 1989-es cikkében rámutat arra, mennyi téves nézet él a társadalomban a homoszexualitással kapcsolatban – mely nézetek elterjedéséért, ahogy korábban láthattuk, részben ő is felelős volt. Kiáll a melegek tartós együttélése, „szentesített” élettársi kapcsolata, (idézőjelbe tett) „házassága” mellett, leszögezve, hogy a legtöbben valójában erre vágyanak, a promiszkuitás helyzetükből, a pártalálás nehézségéből adódik. A nők egyébként is szinte mindig tartós kapcsolatokban élnek, akár egyikük gyermekét együtt nevelve.¹⁰⁴ A házasság jogi aspektusairól, jogi diszkriminációról nem ejt szót.

A Bécsben élő pszichiáter, Harmat Pál szintén a társadalmi előítéletek megnyilvánulásairól és következményeiről ír, beleértve a rejtőzködést, az alibi házasságokat, a munkahelyi diszkriminációt vagy a rendőrségi provokációkat. Hangsúlyozza, hogy a homoszexualitás nem bűn vagy perverzió, nem szüntethető meg elhatározás útján vagy orvosi eljárásokkal, magánéleti tényként tiszteltben kell tartani. Ugyanakkor hozzáfűzi, hogy a gyermekkori „megelőzés” feltétlenül fontos, és a homoszexualitás „terjedésében” gazdasági tényezőket is feltételez.

¹⁰¹ Buda 1985d.

¹⁰² Buda 1989; Harmat 1989.

¹⁰³ N. N. 1980.

¹⁰⁴ Buda 1989.

„A gyermeknevelés során azonban helyes a homoszexualitás megelőzésére törekedni, mindenekelőtt az apa mint azonosulási figura megfelelő szerepével fiúknál, a szexualitás természetes kezelésével mindkét nemhez tartozó gyerekeknél. A feszített magyarországi gazdasági viszonyok, az apáknak a különmunkák miatti túlzott távolléte a családi körtől sajnos a következő nemzedéknél is inkább a homoszexualitás terjedése irányában hat.”¹⁰⁵

Harmat szerint a homoszexuálisok száma Magyarországon százezer körül mozog, kétharmaduk férfi, egyharmaduk nő – hogy ezeket az adatokat milyen forrásból veszi, az nem derül ki. Hivatkozik ezen kívül a bécsi Homosexuelle Initiative összeállításában megjelent *Rosa Liebe unterm roten Stern*¹⁰⁶ című, a kelet-európai homoszexuálisok helyzetéről szóló kötetre, amely szerint Budapest „a homoszexuálisok kelet-európai Kaliforniája”, a nyugati szexturizmus célpontja is.

A leszbikusosság a nyolcvanas évek második felétől belép az ekkor megszaporodó népszerű magazinok félig tudományos, félig pikáns témái közé. Különösen vizuális elemként bizonyul jó marketingelemnek; a cikkeket akkor is nőkkel illusztrálják, ha a szöveg 90%-a férfiakról szól.¹⁰⁷ Ezzel egymás köntösében jelenik meg a merész témákat feszegető „tudományos ismeretterjesztés” nemes célja és a heteroszexuális férfi olvasókat, -tekinteteket kielégítő erotikus tartalom.

Érdeemes néhány szót ejteni a beszédes hiányokról is. Figyelemre méltó, hogy a téma nem szerepel a szexológusok olvasói levelekre válaszoló kötetekben,¹⁰⁸ és az ifjúsági, családi vagy női lapok pszichológusrovataiból¹⁰⁹ is gyakorlatilag teljesen hiányzik. Szilágyi Vilmos egyetlen ilyen témájú levelet tárgyal,¹¹⁰ nem elutasító, de a melegséget mint egyenértékű vonzalmat nem elismerő hangnemben. Pedig kevésbé hihető, hogy ne fordult volna elő több ilyen jellegű tanácskérés, de feltehetőleg az elhallgatás látszott a téma legjobb „kezelésének”.

TUDOMÁNYOS REPREZENTÁCIÓ AZ IRODALMI REPREZENTÁCIÓ TÜKRÉBEN

Galgóczi Erzsébet *Törvényen belül* című regénye szinte az egyetlen szépirodalmi munka a vizsgált időszakban, amely érdemben témává teszi a női homoszexualitást¹¹¹ (és ezen keresztül politikát, szerelmet, emberi minőséget), amihez még

¹⁰⁵ Harmat 1989: 54.

¹⁰⁶ Hauer–Krickler 1984.

¹⁰⁷ Például D. SZ. L. 1986: 30–33.

¹⁰⁸ Például Veres 1982, 1986.

¹⁰⁹ *Nők Lapja*, *Magyar Ifjúság*, *Ifjúsági Magazin* (Válogatott magánügyek rovat: Mohás Livia; Doktor úr, kérem: Veres Pál; Beszéljük meg!: Ranschburg Jenő), *Családi Lap* (Az orvos válaszol rovat: Szilágyi Vilmos). Lux Elvira női szerepekről szóló könyveiben (Lux, 1981, 1982) sincs nyoma a leszbikusság témájának.

¹¹⁰ Szilágyi 1980b.

¹¹¹ Erről részletesebben: Sándor 1999.

a megírás időpontjában is komoly bátorság kellett, nemhogy az ötvenes években játszódó történet idején. A regény többszörös reprezentáció – a szereplők megnyilvánulásain keresztül felvillan a „tudomány” korabeli homoszexualitás-képe is. A főhős, Szalánczky Éva önpatologizálásában, internalizált homofóbiájában a korszak orvosi és társadalmi megítélése köszön vissza. Paradox módon a leszbikusság által érezheti magát a rajta kívül álló erők áldozatának, önérzetét megtartó „tragikus hősnek” – és ezt a tragédiát végül be is teljesíti.

„– Én már nem tudok megváltozni – mondta csüggedten. – De talán nem is akarok [...]. A betegség egydős az emberiséggel. A bűn sokkal fiatalabb: a bűn a társadalom szülötte [...]. Ez a betegség – amit, jól tudom, a társadalom nagy része bűnnek tart –, ez teszi lehetővé, hogy tragikus hősnek érezzem magam, és ne egy akarattalan, tehetetlen, szánandó gennycsomónak [...]. Mondd, Zoli, mért nem vagyok én vagy normálisnak, vagy abnormálisnak tökéletes...”¹¹²

Doktor Blindics őrnagy (a szerző egyik szócsöve) pszichológiailag meglepően árnyalt (bár a leszbikusságot nem adottságként, hanem „következményként” kezelő) értelmezése szerint a nővonzalom voltaképpen Szalánczky (társadalmi, családi, ideológiai) lázadásának része. Kifejezett tájékozottságról tanúskodva megfogalmazza „a tudomány mai állását” is, mely szerint a homoszexualitás nem biológiai eredetű (ami egybeesik a – főleg az analitikusan orientált – pszichoterapeuták álláspontjával is). A laikus és tudományos közvéleményt leképezi az is, hogy a leszbikusságot a férfiidentitással veszi egyenértékűnek.

„Ez a lány csupa lázadás. Nem paraszt akar lenni, hanem értelmiségi, nem katolikus, hanem kommunista. Egyszer csak megtudja magáról, hogy homoszexuális. Ez a lelke mélyéig megrázza, mint egy földrengés. Pedig hát [...] tudat alatti lázadásába vajon nem fért-e bele az is, hogy nem nő akart lenni, hanem férfi? [...] A tudomány mai állása szerint ugyanis e szokásostól eltérő nemi gyakorlatnak nincs bizonyítható biológiai, genetikai vagy hormonális oka...”¹¹³

Blindics őrnagy „kiselőadása” a férfi és női fogalom és szerep viszonylagosságát, az elutasító környezet szerepét, az önmeghasonlást is érinti. Az őrnagy tulajdonképpen felvilágosultabb magánál Szalánczkyknál, hiszen nem tartja betegségnek a saját nem iránti vonzalmat. A monológban nyilvánvalóan megjelennek Galgóczi életéből származó önéletrajzi elemek is.

„Annyit viszont már tudunk, hogy nincsenek százszázalékos férfiak és százszázalékos nők [...] vagy ha igen, az annyira szélsőséges, hogy már patológikus eset [...] minden ember átmenet egyikből a másikba, különböző százalékos arányban, sőt ez az

¹¹² Galgóczi 1980: 191–192.

¹¹³ Galgóczi 1980: 231–232.

arány a mindenkori partnertől is függ [...]. Az a környezet, amelyben Éva felnőtt, a középiskolát, sőt némileg az egyetemet is beleértve, minden, a szokásostól eltérő nemi gyakorlatot szörnyű bűnnek tartott [...]. és némileg tart még ma is. Eleinte ő sem volt hajlandó elfogadni, beletörödni, orvosokhoz, pszichológusokhoz járt, hogy segítsenek rajta, de miután nem betegség, hanem egy sajátos magatartás, nem is lehet »gyógyítani«. Választhatott: vagy aszkétaéletet él, és megfosztja magát az élet teljességétől, vagy elfogadja önmagát.”¹¹⁴

* * *

A homoszexualitás, amikor éppen pszichológusok elméleti és klinikai érdeklődésének tárgya, akkor sem pusztán pszichológiai jelenség, hanem különféle intézmények által kezelt társadalmi ügy is. Ebben a folyamatban a Kádár-korszak pszi-szakértői, miközben az objektív és elfogulatlan tudomány pozíciójából beszélnek, többnyire a hagyományos nemiszerep-normákat és családi ideálokat erősítik meg, ily módon a heteronormatív társadalom befolyásos képviselőiként és közvetítőiként működnek. A homoszexualitás 1961-es (magyarországi) dekriminalizációja és 1973-as (nemzetközi) depatologizációja alapvetően nem változtatta meg az erről szóló patológizáló-normatív pszichiátriai diskurzust. Bár durva reparatív próbálkozások Magyarországon nem jellemzőek (vagy nem ismertek), az elsőrendű terápiás cél a megfelelő társadalmi adaptáció elérése. A meleg és leszbikus, vagy épp biszexuális identitásnak vagy életperspektívának mint egészséges és magától értetődő választásnak nincs valódi elismerése; ha egyáltalán foglalkoznak vele, sérülésként vagy másodlagos, hiánypótló jelenséggént értelmezik. Kevés esetben, és inkább csak a nyolcvanas évek közepétől fordul elő a társadalmi szempontok bevonása, és mutatkozik nagyobb érzékenység ezek pszichés konzekvenciáira. Ekkortól hangsúlyosabban jelenik meg a rejtőzködés, az előbújás, a párkapcsolat, a társas-társadalmi közeg szerepének vizsgálata.

A korszak homoszexualitásról szóló pszichológiai-pszichiátriai vagy szexológiai diskurzusain belül a nők vonatkozásában találunk néhány jellegzetes motívumot. A nők szexuális irányultságát általában inkább egy kontinuum mentén írják le, mint egyértelmű orientációként, szexuális választásaikat rendszerint érzelmi tényezőkhöz és az intimitás iránti általános szükséglethez kapcsolva. Ugyanakkor hajlamosak a leszbikus kapcsolatokban egyfajta heteroszexuális minta alapján férfi-női típusokat azonosítani. Az eredet iránti érdeklődés hasonlóan erős, és részben hasonló konklúziókhöz vezet, mint a férfiak esetében. A nőknél azonban „nincs szükség” konverziós terápiára, mivel a férjhezmenetel társadalmilag előírt forgatókönyve elég erős, és a férfakkal átélt szexuális öröm hiánya nem minősül problémának, fenti szerepüknek enélkül is eleget tesznek.

Az intimitáskifejezés társadalmilag elfogadható formái maguknak a nőknek is megkönnyítik, hogy elkerüljék az egyértelmű szexuális identitás vállalá-

¹¹⁴ Galgóczi 1980: 232.

sának „kényszerét”, és láthatatlanok maradjanak. A nők azonos nemű vonzalmi ezért is minősülnek kevésbé normasértőnek, bár a nők mint aktív szexuális lények (akik ráadásul szexuális értelemben sem szorulnak a férfiakra) jelenthetnek némi veszélyt a fennálló társadalmi (nemi) rendre, ezért a megelőzés és kezelés kérdése az ő esetükben is előkerül. A tudományos és népszerű pszichiátriai és szexológiai irodalmak összességében azt jelzik, hogy míg a férfiak esetében a normatív szexualitás megsértése az erősebb tabu, a nők oldaláról a házasság és a családalapítás „rendeltetésének” be nem teljesítése minősül komolyabb társadalmi áthágásnak.

FORRÁSOK

- Aszódi Imre 1983a: P. O. Ebigo: Emancipált férfiak homoszexualitása (1982). *Orvosi Hetilap* (124.) 51. 3140.
- Aszódi Imre 1983b: Transzszexualitás és pszichoterápia. *Orvosi Hetilap* (124.) 51. 3940.
- Aszódi Imre 1985: H. J. v. Schumann: Életstílus a homoszexuális kultúrában (*Sexualmedizin*, 1984/13). *Orvosi Hetilap* (126.) 10. 613–614.
- Bágyoni Attila 1984: *A 2 nem = igen*. Lapkiadó Vállalat, Budapest.
- Borgos Anna (szerk.) 2011: *Eltitkolt évek. Tizenhat leszbikus életút*. Labrisz Leszbikus Egyesület, Budapest.
- Buda Béla 1969a: Homoszexualitás – az általános orvos szemszögéből. *Orvosi Hetilap* (110.) 37. 2137–2145.
- Buda Béla 1969b: Harvey E. Kaye és mtsai: Női homoszexualitás (*Archives of General Psychiatry*, 1967, 17, 626–634). *Orvosi Hetilap* (110.) 37. 2179.
- Buda Béla 1969c: Eugene A. Kaplan: Homoszexualitás. Az én-ideál keresése (1967). *Orvosi Hetilap* (110.) 37. 2179–2180.
- Buda Béla 1970: [Ismeretők transzszexualitásról szóló cikkekről (*Journal of Nervous and Mental Disease*, 1968, 1969)]. *Orvosi Hetilap* (111.) 1. 45–49.
- Buda Béla 1972: *A szexualitás modern elmélete*. Tankönyvkiadó, Budapest. (1987-ig hat, részben átdolgozott kiadás.)
- Buda Béla 1975: A homoszexualitás. In: Ludas M. László (szerk.): *A szexualitásról a fogamzástól a felnőtté válásig: az Élet és Tudomány cikksorozata alapján*. Tankönyvkiadó, Budapest, 192–200.
- Buda Béla 1978: A homoszexualitás. *Ifjúsági Magazin* (14.) 8. 58–59.
- Buda Béla 1979: T. S. Weinberg: A homoszexuális cselekvés és a homoszexuális identitás viszonya (*Journal of Homosexuality*, 1978/4). *Orvosi Hetilap* (120.) 42. 2574.
- Buda Béla 1980: R. R. Troiden: A homoszexualitás kialakulásának modellje (*Psychiatry*, 1979/42). *Orvosi Hetilap* (121.) 39. 2413.
- Buda Béla 1982: T. K. Fitzgerald: Homoszexuális önségítő csoportok öngyilkosság-megelőző tevékenysége Svédországban és Finnországban (1981). *Orvosi Hetilap* (123.) 48. 2982–2983.

- Buda Béla 1983: G. J. McDonald: A homoszexuális identitás elvállalásának egyéni különbségei (*Journal of Homosexuality*, 1982/8). *Orvosi Hetilap* (124.) 51. 3139.
- Buda Béla 1984: R. C. Pillard: A homoszexualitás családi halmazódása (1982). *Orvosi Hetilap* (125.) 33. 2034.
- Buda Béla 1985a: J. Harry: A defeminizáció jelensége és a felnőttkori pszichikus egyensúly homoszexuális férfiakban (1983). *Orvosi Hetilap* (126.) 1. 55.
- Buda Béla 1985b: N. McConaghy, M. S. Armstrong: A szexuális beállítódás és a szexuális identitás állandósága (1983). *Orvosi Hetilap* (126.) 10. 610–613.
- Buda Béla 1985c: M. W. Ross: A társadalmi megítélés befolyása a homoszexuális férfiak nemi szerepviselkedésére (1983). *Orvosi Hetilap* (126.) 10. 614.
- Buda Béla 1985d: Susan Golombok, Ann Spencer, Michael Rutter: Nevelhet-e homoszexuális nőkből álló pár gyermeket? (*Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1983/24). *Orvosi Hetilap* (126.) 39. 2425.
- Buda Béla 1989: Homoszexuális „házasságok”. *Kapu* (2.) 1. 56–57.
- Buda Béla 1994: A női homoszexualitás etiológiája és pszichodinamikája. In: uő: *Szexuális viselkedés. Jelenségek és zavarok – társadalmi és orvosi dilemmák*. Animula, Budapest, 280–292.
- Czére Gyöngyvér 1989: *A férfiak elárulása? Lesbikus és biszexuális nők vallomásai*. Interregnum, Budapest.
- Csalog Zsolt 1989: *Fel a kezekkel!* Maecenas, Budapest.
- D. SZ. L. 1986: Négyszemközt a homoszexualitással. *Mi Világunk* (5.) 6. 30–33.
- Eröss László 1984: *Furcsa párok. A homoszexuálisok titkai nyomában*. Szerző kiadása, Budapest.
- Galgóczi Erzsébet 1980: *Törvényen belül*. In: uő: *Törvényen kívül és belül*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 121–272.
- Géczi János 1987: *Vadnarancsok II*. Magvető, Budapest.
- Haraszti István 1964: *A nemi élet kérdései*. Gondolat, Budapest.
- Harmat Pál 1989: A homoszexuálisok helyzete Magyarországon. *Kapu* (2.) 7. 53–54.
- Heller Ágnes 1970: A nemek közötti kapcsolatok jövőjéről. *Kortárs* (14.) 2. 301–308.
- Heller Ágnes – Vajda Mihály 1970: Családforma és kommunizmus. *Kortárs* (14.) 10. 1655–1665.
- Károlyi István 1970: *Nemi élet, nemi erkölcs, nemi betegségek*. Medicina, Budapest.
- Kent, Edith 1970: *Asszony lesz a lányból*. Medicina, Budapest.
- Kinsey, Alfred 1972 [1953]: A nő szexuális viselkedése. In: Kemény István: *A szexuális élet szociológiája*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 181–213.
- Kollontai, Alexandra 1927 [1923]: *Red Love*. Seven Arts Publishing Co., New York.
- Kollontai, Alexandra 1971 [1926]: *Autobiography of a Sexually Emancipated Communist Woman*. Herder and Herder, New York.
- Kollontai, Alexandra 1977 [1921]: Sexual Relations and the Class Struggle. In: uő: *Selected Writings*. Allison & Busby, London, 237–249.
- Kon, Igor Sz. 1968: *Akceleráció és szexuális nevelés*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Linczényi Adorján 1977: A homoszexualitásról. In: Linczényi Adorján – Radnai Béla – Vikár György: *A szexuális élet zavarai*. Medicina, Budapest, 114–134.
- Lux Elvira 1981: *Szexuálpszichológia*. Medicina, Budapest.
- Lux Elvira 1982: *Női szerepek*. Minerva Kiadó, Budapest.

- Nádasdy Ádám 2015: *A vastagbőrű mimóza*. Magvető, Budapest.
- N. N. 1980: Polgárjogot nyer a „gay liberation”. *Valóság* (23.) 4. 120–121.
- N. N. 1987: Cikk a szovjet homoszexuálisokról (a *Moszkovszkij Komszomolec* napilap keddi számában). AFP/Reuter/dpa, Moszkva, 1987. március 24. („Bizalmas”, kézirat.) Háttér Társaság Archívuma.
- N. N. 1989: A homoszexualitás megítélése a Szovjetunióban. O. Moroz beszélgetése Igor Konnal. (*Lityeraturnaĵa Gazeta*, 1989. március 29.) *CSZS* (XXXIII.) 18. 24–28. Háttér Társaság Archívuma.
- Süle Ferenc 1969: H. Gersmann: A nemi szerep azonosságának fejlődése (1967). *Orvosi Hetilap* (110.) 10. 562–563.
- Süle Ferenc 1970: [Smertetőik transzszexualitásról szóló cikkekről (*Journal of Nervous and Mental Disease*, 1968, 1969)]. *Orvosi Hetilap* (111.) 1. 45–49.
- Sviadosh, Abram M. 1978: *A nő szexuálpatólógiája*. Medicina, Budapest.
- Szilágyi Vilmos 1980a: Van-e a Szovjetunióban szexuális forradalom? *Világ Ifjúsága* (34.) 3. 28.
- Szilágyi Vilmos 1980b: A pszichológus válaszol. *Világ Ifjúsága* (34.) 3. 29.
- Szilágyi Vilmos 1986: A homoszexualitás. In: uő: *Szexuális kultúránkról*. Lapkiadó Vállalat, Budapest, 285–287.
- Veres Pál 1982: *Beszélnünk kell róla*. Lapkiadó Vállalat, Budapest.
- Veres Pál 1986: *Erről is beszélnünk kell!* Lapkiadó Vállalat, Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Borgos Anna 2013: *Az Amor lesbicus a háború előtti orvosi irodalom tükrében*. In: uő: *Nemek között. Nőtörténet, szexualitástörténet*. Noran Libro, Budapest, 188–217.
- Borgos Anna 2014: Eltitkolt évek – mozaikok a magyar leszbikus herstoryból. *Replika* (24.) 85–86. 123–146.
- Borgos, Anna 2015: Secret Years. Hungarian Lesbian Herstory, 1950s–2000s. *Aspasia, The International Yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European Women’s and Gender History* (9.) 87–112.
- Brzek, Antonin – Hubalek, Slavomil 1988: Homosexuals in Eastern Europe: Mental Health and Psychotherapy Issues. *Journal of Homosexuality* (15.) 1–2. 153–162.
- Duberman, Martin B. – Vicinus, Martha – Chauncey, George (eds) 1989: *Hidden from History: Reclaiming the Gay and Lesbian Past*. Dutton, New York.
- Essig, Laurie 1999: *Queer in Russia. A Story of Self, Sex, and the Other*. Duke University Press, Durham, London.
- Evans, Jennifer V. 2010: Decriminalization, Seduction, and “Unnatural Desire” in East Germany. *Feminist Studies* (36.) 3. 553–577.
- Faderman, Lillian 1981: *Surpassing the Love of Men: Romantic Friendship and Love Between Women from the Renaissance to the Present*. William and Morrow, New York.
- Fejes, Nárcisz – P. Balogh, Andrea (eds) 2013: *Queer Visibility in Post-Socialist Cultures*. University of Chicago Press, Chicago.
- Foucault, Michel 1999: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. Atlantisz, Budapest.

- Funk, Nanette – Mueller, Magda (eds) 1993: *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Routledge, New York, London.
- Gal, Susan – Kligman, Gail 2000: Dilemmas of Public and Private. In: uők: *The Politics of Gender After Socialism. A Comparative-Historical Essay*. Princeton University Press, Princeton.
- Halperin, David M. 2002: *How to Do the History of Homosexuality*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Hanzli Péter – Halmai B. Gábor – Varga P. Ildikó – Seregély Ágnes – Gyárfás Judit – Nagy Sándor (szerk.) 2015: *Meleg férfiak, hideg diktatúrák. Életútinterjúk*. Civil Művek, Budapest.
- Healey, Dan 2001: *Homosexual Desire in Revolutionary Russia: The Regulation of Sexual and Gender Dissent*. University of Chicago Press, Chicago.
- Hauer, Gudrun – Krickler, Kurt 1984: *Rosa Liebe unterm roten Stern. Zur Lage der Lesben und Schwulen in Osteuropa*. Libertäre Assoziation, Hamburg.
- Kayiatos, Anastasia 2012: Shock and Alla: Capitalist Cures for Socialist Perversities at the End of the Twentieth Century. In: Kulpa, Robert – Mizielińska, Joanna (eds): *“In Transition”: Central/Eastern European Sexualities. Lambda Nordica* (Special issue.) 4. 31–64.
- Kemenczky Dóra 2013: *Homoszexuális emberek helyzete Magyarországon a rendszerváltás előtt és után*. (MA-szakdolgozat.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Kórász Krisztián – Koras Réka – Simon Lajos 2008: Homoszexualitás az orvostudomány tükrében. *Lege Artis Medicinae* (18.) 4. 346–350.
- Kórász Krisztián 2013: A homoszexualitás demedikalizációja – a büntől, büntetéstől az egyenlőség felé. *Lege Artis Medicinae* (23.) 5–6. 316–320.
- Kulpa, Robert – Mizielińska, Joanna (eds) 2011: *De-Centering Western Sexualities. Central and Eastern European Perspectives*. Ashgate, Surrey.
- Lisková, Katerina 2016: ‘Now you see them, now you don’t’. Sexual deviants and sexological expertise in communist Czechoslovakia. *History of the Human Sciences* (29.) 1. 49–74.
- McLellan, Josie 2011: *Love in the Time of Communism: Intimacy and Sexuality in the German Democratic Republic*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Moldoveanu, Ioana 2014: What It Was Like to Be Gay in Communist Romania. <http://www.vice.com/read/what-it-was-like-to-be-gay-in-communist-romania-876> – utolsó letöltés: 2016. október 27.
- Murai András – Tóth Eszter Zsófia 2014: *Szex és szocializmus*. Libri, Budapest.
- Pákh Tibor 1993 [1987]: Visszaélések a pszichiátriában. Moszkva pszichiátriai visszaéléseinek hatása a magyar igazságszolgáltatásban. *Magyar Szemle* (2.) 1. 70–86. http://www.magaryszemle.hu/cikk/visszaelesek_a_pszichiatriaban – utolsó letöltés: 2016. október 27.
- Pisankaneva, Monika 2005: The Forbidden Fruit: Sexuality in Communist Bulgaria. *E-magazine LiterNet* (68.) 7. http://litenet.bg/publish14/m_pisankyneva/forbidden.htm – utolsó letöltés: 2016. október 27.
- Rédai Dorottya 2013: *Sexing the Citizen in the School. Sexual Education and Sexual Citizenship in Hungarian State Secondary Schools during State Socialism and since the 1989 Democratic Change*. (Ph.D. dissertation.) Central European University, Budapest.

- Sándor, Beáta 1999: "Constantly Rewriting Herself:" *Lesbian Representations and Representations of Lesbians in Hungary from the 1980s to the Present*. (Szakdolgozat.) Central European University, Budapest.
- Selinger, Marta 2008: Intolerance towards Gays and Lesbians in Poland. *Human Rights Review* (9.) 1. 15–27.
- Sokolová, Vera 2014: State Approaches to Homosexuality and Non-Heterosexual Lives in Czechoslovakia during State Socialism. In: Havelková, Hana – Oates-Indruchová, Libora (eds): *The Politics of Gender Culture Under State Socialism: An Expropriated Voice*. Routledge, London–New York, 82–108.
- Stanley, John D. 2009: A Brief History of Gay Poland. <http://www.globalgayz.com/a-brief-history-of-gay-poland> – utolsó letöltés: 2016. október 27.
- Stella, Francesca 2015: *Lesbian Lives in Soviet and post-Soviet Russia. Post/Socialism and Gendered Sexualities*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Takács, Judit – Kuhar, Roman (eds) 2007: *Beyond the Pink Curtain: Everyday Life of GLBT People in Eastern Europe*. Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies, Ljubljana.
- Takács, Judit – Borgos, Anna (eds) 2011: Voicing Women in Eastern Europe. *Journal of Lesbian Studies* (11.) 3.
- Takács Judit 2015: Disciplining Gender and (Homo)Sexuality in State Socialist Hungary in the 1970s. *European Review of History* (22.) 1. 161–175.
- Takács Judit – P. Tóth Tamás 2016: Az „Idegbizottság” szerepe a homoszexualitás magyarországi dekriminalizációjában. *Socio.hu* (6.) 2. 207–223. http://socio.hu/uploads/files/2016_2/takacs_ptoth.pdf – utolsó letöltés: 2016. augusztus 10.
- Tomasik, Krzysztof 2012: *Gejerek: Mniejszości seksualne w PRL*. Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Tuller, David 1997: *Cracks in the Iron Closet. Travels in Gay and Lesbian Russia*. University of Chicago Press, Chicago.
- Veisapak, Teet – Parikas, Udo (eds) 1991: *Sexual Minorities and Society: The Changing Attitudes Toward Homosexuality in Twentieth Century Europe: Facts about Homosexuality in Soviet Russia and Current Estonia*. Institute for History, Tallinn.
- Zimmermann, Susan 2010: Gender Regime and Gender Struggle in Hungarian State Socialism. *Aspasia. The International Yearbook of Central, Eastern, and Southeastern European Women's and Gender History* (4.) 1–24.